

OSVRTI I PRIKAZI

Ivan Berčić (1824. – 1870.): život i djelo: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 26. listopada 2018. u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Zadru, ur. Tado Oršolić i Grozdana Franov-Živković, Zagreb – Zadar, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 2023., 303 str.

Međunarodni znanstveni skup o životu i djelu Ivana Berčića, hrvatskog svećenika, glagoljaša i filologa, održan 26. listopada 2018. godine u organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – Zavoda za povijesne znanosti u Zadru, Sveučilišta u Zadru – Odjela za kroatistiku i Odjela za rusistiku, Zadarske nadbiskupije, Ruske akademije znanosti – Instituta za lingvistička istraživanja u Sankt Peterburgu te Ruske nacionalne knjižnice u Sankt Peterburgu, popraćen je zbornikom radova objavljenim 2023. godine u izdanju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – Zavoda za povijesne znanosti u Zadru, čiji su urednici Tado Oršolić i Grozdana Franov-Živković.

Akademik Ivan Berčić rođen je 1824. godine u Zadru. Bio je svećenik i profesor staroslavenskog jezika i staroslavenske liturgike, te Starog zavjeta i istočnih jezika na Visokoj bogoslovnoj školi Centralnog bogoslovnog sjemeništa u Zadru, jedan od najistaknutijih proučavatelja i promicatelja glagoljske kulturne baštine. Prikupljao je i istraživao glagoljske knjige, rukopise i fragmente, zalažući se za njegovanje i očuvanje glagoljskoga pisma i staroslavenskog bogoslužja. Za polaznike sjemeništa, buduće svećenike, priredio je nekoliko udžbenika za učenje staroslavenskog jezika. Bio je član odbora za uređivanje i priređivanje liturgijskih knjiga (1868. – 1870.) te mu je povjerena zadaća objavljivanja novog glagoljskog misala, koji je uslijed njegove smrti, više godina kasnije (1893.), priredio Dragutin Parčić.

Dragocjena ostavština Ivana Berčića danas se najvećim dijelom čuva u Odjelu rukopisa i rijetkih knjiga Ruske nacionalne knjižnice u Sankt Peterburgu. U Sanktpeterburšku biblioteku zbirka je dospjela otkupom 1874. godine, a predstavlja najveću zbirku glagoljskih spomenika koja se nalazi izvan granica Republike Hrvatske. Jedan dio glagoljskih rukopisa koje je Berčić prikupio pohranjen je i u Arhivu HAZU u Zagrebu, a dio spisa iz njegove ostavštine nalazi se u franjevačkom Samostanu sv. Marije na Glavotoku te u Znanstvenoj knjižnici u Zadru.

Zbornik donosi četrnaest znanstvenih radova autora iz Hrvatske i Rusije, u kojima se povijesno kontekstualizira i razmatra djelovanje Ivana Berčića, u prilikama za vrijeme hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji, te se predstavlja

i s filološkog aspekta sagledava glagoljska baština na čijem je prikupljanju i izučavanju marljivo radio.

Biografske podatke o Ivanu Berčiću, kao i prikaz rodoslovlja njegove obitelji čiji korijeni sežu u 17. stoljeće i mjesto Veli Iž, na samom početku Zbornika donosi Grozdana Franov-Živković (9 – 20). Navedene podatke autorica je istražila i u radu iznijela temeljem dostupne literature i arhivskih izvora, dopunivši temu istraživanja koju je obradio i 2018. godine na skupu izložio pokojni mons. Pavao Kero.

Istaknutu ulogu u duhovnom i intelektualnom razvoju glagoljaša Berčića imao je njegov stric, šibenski biskup Ivan Berčić (1846. – 1855.). Osim što je brižno pratio tijek nećakova školovanja, kao i duhovnog napredovanja, biskup Berčić, i sam značajno angažiran u zaštiti hrvatskog jezika, glagoljice i staroslavenske liturgije, imao je velikog utjecaja i na njegov znanstveni put, na što u drugom prilogu Zbornika ukazuje Zdenko Dundović (21 – 36).

S djelovanjem Ivana Berčića uoči i za vrijeme hrvatskog narodnog preporoda 50-ih i 60-ih godina 19. stoljeća u Dalmaciji, čitatelje upoznaje Tado Oršolić (41 – 64). Kako ističe autor, Berčićev doprinos u kontekstu preporodnog pokreta očitovao se u obnovi i ponovnom oživljavanju glagoljaštva i staroslavenske liturgije koji su bili jedna od temeljnih sastavnica kulturne i jezične baštine u hrvatskoj povijesti.

O istaknutoj poziciji koja Ivanu Berčiću, sabiratelju, priređivaču i izdavatelju hrvatskoglagoljskih liturgijskih tekstova pripada u okvirima hrvatske historiografije i filologije piše Tomislav Galović (65 – 142). Svrstavajući ga uz nekolicinu ranih i najistaknutijih istraživača staroslavenskog jezika i hrvatskog glagoljaštva druge polovice 19. stoljeća kao što su Ivan Kukuljević Sakcinski, Franjo Rački, Ivan Črnčić i drugi, autor donosi opis Berčićevih tiskanih djela i podatke o njegovoj ostavštini, razmatra radove u kojima o Berčiću pišu njegovi suvremenici, te izlaže percepciju njegova djela u modernoj i suvremenoj historiografiji i filologiji.

Podatke o Berčićevim terenskim istraživanjima i njegovu angažiranom radu na prikupljanju glagoljske pisane baštine, kao i na proučavanju glagoljskih epigrafskih spomenika, donosi Grozdana Franov-Živković (143 – 183). Uz izloženi pregled rukopisa iz zbirke Ivana Berčića koja se čuva u Ruskoj nacionalnoj knjižnici, te rukopisa pohranjenih u Arhivu HAZU u Zagrebu i Arhivu Provincijalata franjevaca trećoredaca u Zagrebu – Ksaver (iz Berčićeve zbirke na Glavotoku), autorica se osvrće na glagoljsku građu zadarskog područja koja je stradala u prošlosti, te ujedno daje prikaz rada sakupljača glagoljskih spomenika koji su Berčiću prethodili.

Žanna L. Levšina donosi znanstveni opis jednog dijela dosad neobrađenog materijala koji se trenutno nalazi izvan sastava zbirke Ivana Berčića pohranjene u Odjelu rukopisa Ruske nacionalne knjižnice u Sankt Peterburgu (185 – 195). Riječ je o tri najstarija fragmenta glagoljskih rukopisa iz cjeline jedinica koje još nisu uvrštene u katalog zbirke, odnosno o pergamentnom brevijaru iz zadnje četvrtine 14. ili s početka 15. stoljeća, zborniku s kraja 15. ili s početka 16. stoljeća, te apokrifnoj Epistoli o nedjelji iz zadnje četvrtine 16. stoljeća.

O primjercima tiskanih glagoljskih knjiga iz Berčićeve zbirke u Sankt Peterburgu među kojima su bibliografske rijetkosti iz 15. i 16. stoljeća: prvotisak *Misala* iz 1483. godine, primjerci izdanja senjske tiskare, dva primjerka *Misala Pavla Modrušanina* (1528.), dva izdanja Šimuna Kožičića – *Oficij rimski* (1530.) i *Misal hruacki* (1531.), pet primjeraka *Brevijara* Omišljanina Nikole Brozića iz 1561. i primjerak izdanja Novog zavjeta (1562. – 1563.) tiskanog u Urachu, kao i primjerci izdanja rimske Propagande (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) iz 17. i 18. stoljeća, piše u svom prilogu ovom Zborniku Anica Nazor (197 – 205).

U okviru Berčićeve zbirke u Sanktpeterburškoj biblioteci nalazi se i jedan manji dio hrvatskih ćirilčkih spomenika, tekstova koji potječu pretežito s prostora dalmatinskog zaleđa. Njihovim sagledavanjem autor Mateo Žagar nastoji utvrditi u kojoj su mjeri poslužili kao osnova za sastavljanje Berčićeve tablice hrvatske ćirilice ili „bosanske azbuke“ objavljene unutar glagoljskog udžbenika koji je priredio, *Bukvara staroslovenskoga jezika* tiskanog 1860. u Pragu, a koja se iskazuje u tri regionalna oblika – bosanskom, dalmatinskom/poljičkom i dubrovačkom (207 – 227).

Prikaz Berčićevih udžbenika staroslavenskoga jezika koje je objavio kako bi polaznicima sjemeništa olakšao usvajanje paleoslavističkih znanja donosi Ivana Eterović (229 – 241). Uz spomenuti *Bukvar staroslovenskoga jezika glagolskimi pismeni za čitanje crkvenih knjig* (1860.) riječ je o djelima: *Chrestomathia linguae veteroslovenicae caractere glagolitico e codicibus, codicum fragmentis et libris impressis* (1859.) i *Čitanka staroslovenskoga jezika* (1864.).

Andrej N. Sobolev i Vjačeslav V. Kozak istražuju jezične osobitosti odlomka glagoljskog misala iz 14. stoljeća (inv. br. Berčić II 36), koji se čuva u sastavu Berčićeve zbirke u Ruskoj nacionalnoj knjižnici (243 – 252). Osobito pritom razmatraju dubletne oblike (u pravilu crkvenoslavenske i čakavske), u različitim dijelovima spomenika.

Tematsko-stilsku analizu, kao i jezičnu raščlambu teksta *Pouke ili upute o ponašanju* iz Berčićeva zbornika br. 5 nastalog u 15. stoljeću na zadarskom području, danas također pohranjenog u Berčićevoj zbirci u Sankt Peterburgu, donose Marijana Horvat i Andrea Radošević (253 – 266). Autorice pretpostavljaju

da je riječ o skraćenoj inačici neutvrđenog stranog predloška – priručnika za ispravno ponašanje pripadnika crkvenoga reda, te ukazuju kako se u tekstu isprepliću narodni, čakavski elementi i crkvenoslavenski hrvatske redakcije.

Dio Berčićeve zbirke, pod signaturom Berč. 10, sačinjavaju i glagoljska *Pravila Seminarija Iliričkoga ili slovinskoga* o čijim leksičkim značajkama piše Ivica Vigato (267 – 279). Razvrstavajući lekseme i leksičke sveze u semantička polja, autor predočava način na koji su u *Pravilima* iskazni kućni red i norme ponašanja, raspored aktivnosti i obveze te mnogi drugi segmenti svakodnevice polaznika zadarskog sjemeništa koji se pripremaju za svećeničko zvanje.

Temeljem analize grafije i jezika teksta propovijedi *Govorenije na mladoj misi* pisanog u 18. stoljeću, iz zbirke Ivana Berčića (fond 67, rkp. 38), Ivana Petešić Šušak i Sandra Hadžihalilović nastoje utvrditi mjesto njegova nastanka. Autorice zaključuju da je riječ o tekstu s područja zadarskoga zaleđa, te u radu ujedno nadopunjuju dosadašnje spoznaje o hrvatskom jeziku u 18. stoljeću, kao i o hrvatskom glagoljskom kurzivu.

Zbornik završava radom Andreja N. Soboleva i Vjačeslava V. Kozaka koji su predstavili životni i znanstveni put Svetlane Olegovne Vialove (1929. – 2015.), najpoznatije ruske znanstvenice specijalizirane za hrvatsku glagoljsku pismenost, koja je istraživanja hrvatskih glagoljskih rukopisa 13. – 18. stoljeća provodila upravo na gradivu sadržanom u Berčićevoj, te zbirci Društva ljubitelja drevnih spomenika, također pohranjenoj u Ruskoj nacionalnoj biblioteci (293 – 300). Kao rezultat njezina dugogodišnjeg znanstvenog rada 2000. godine u monumentalnom izdanju objavljeni su opisi i faksimili glagoljskih fragmenata (ukupno 154) zbirke Ivana Berčića u Ruskoj nacionalnoj biblioteci, a 2016. godine, u okviru izdavačkog niza *Monumenta glagolitica Archidioecesis Iadertinae* posthumno je tiskano još jedno njezino istaknuto djelo: *Glagoljski zbornik XV. st. Ruska nacionalna biblioteka: Zbirka Ivana Berčića, f. 67, Berčić br. 5.*

Zaključno, objavljene rasprave potvrđuju Berčićev znanstveni rad kao onaj koji prati opće težnje preporodnih kretanja sredine 19. stoljeća u Dalmaciji, a koji karakteriziraju njegova nastojanja za obnovom staroslavenskog bogoslužja te za očuvanjem hrvatske glagoljske baštine. Značaj i vrijednost njegova doprinosa na području hrvatskog glagoljaštva i filologije i dosad su bili prepoznati, a ovim je prilozima omogućena iscrpnija i puno cjelovitija valorizacija njegova djela. Predstavljeno glagoljsko gradivo pruža ujedno mogućnosti za daljnja istraživanja na različitim područjima znanstvenoga djelovanja.

Anamaria Perović

Tamara SCHEER, *Language Diversity and Loyalty in the Habsburg Army, 1868-1918*, Eingereicht als Habilitationsschrift an der Historisch-Kulturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, Jänner, 2020., 309 str. u:theses | Detailansicht (57914) (univie.ac.at) (pristupljeno 17. lipnja 2024.)

Habilitacijska radnja *Language Diversity and Loyalty in the Habsburg Army, 1868-1918*. predana 2020. iz pera austrijske povjesničarke Tamare Scheer, zaposlene kao sveučilišne profesorice, o nenjemačkoj dimenziji austrijske povijesti od 18. do 21. stoljeća na Institutu za Istočnoeuropsku povijest Sveučilišta u Beču predstavlja intrigantno štivo za sve zainteresirane o specifičnim aspektima jezične politike Austro-Ugarske Monarhije. Sam naslov koji govori o habsburškoj vojsci nije slučajan jer, gledajući površno, vojska bi trebala imati austrougarsko ime nakon Nagodbe. Međutim, kako je zajednička, stalna vojska, a u tekstu se najviše radi o tome, bila pod izravnom upravom habsburškog cara i nakon Nagodbe, naziv „habsburška vojska“ bolje ocrtava povijesnu realnost. Autorica se inače bavi problematikom jezične politike u višenacionalnom kontekstu Dunavske Monarhije te je ova habilitacijska radnja logični slijed znanstvenog istraživanja. Među inim, autorica je 2019. objavila knjigu *Von Friedensfürien und dalmatinischen Küstenreihen. Vergessene Wörter aus der Habsburgmonarchie*. Iako je radnja predana prije četiri godine, zbog važnosti teme ona zaslužuje da se o njoj nešto više kaže.

Sama radnja podijeljena je u četiri poglavlja. Prvo poglavlje, „Legal Framework of the Habsburg Army Language System“ (26 – 83, Pravni okvir jezičnog sustava habsburške vojske), pokušava oslikati kompleksnu problematiku uporabe jezika u funkcioniranju vojske. Jasno je naglašeno da je njemački bio upravni jezik. Pojam „upravni jezik“ u ovom slučaju govori da se na tom jeziku pisala međusobna korespondencija među raznim vojnim organima, svi pravilnici, kao i zapovijedi Glavnog stožera prema nižim ustrojbenim postrojbama. Međutim, čak i ta razina nije bila jasno zakonski definirana nego je, u dobroj mjeri, bila posljedica dobro uhodane prakse. Pravi problemi nastaju kod obuke ročnika. Naime, dobar dio vojnika nije znao njemački jezik, a osim toga prema čl. 19. svi zemaljski jezici bili su ravnopravni. Kako u svakodnevnoj praksi provesti načelo ravnopravnosti uz upravljivost vojskom bilo je do kraja Monarhije operativno i nadasve političko pitanje koje je uzbunjivalo javnost. Zajedničko Ministarstvo rata u Beču donijelo je odluku da u pukovnijama koje su bile temeljne ustrojbene jedinice u habsburškoj vojsci vlada načelo da u slučaju kad 20 % ročnika pojedine pukovnije deklarira jedan od zemaljskih jezika kao svoj materinji, onda se mora omogućiti obuka na tom jeziku. Pukovnije su u načelu poštivale teritorijalni

princip regrutiranja i u jednonacionalnim (jednojezičnim) pokrajinama kao što su bile npr. Donja i Gornja Austrija, Dalmacija, Bosna i Hercegovina ili središnje mađarske županije to nije predstavljalo problem. Čak i u slučaju dvojezičnosti, kao što je bio slučaj za Goricom i Gradiškom (slovenski i talijanski) ili u Južnom Tirolu, to jest predstavljalo problem, ali ne u tako ogromnom obliku. Međutim, pravi problemi nastajali su u npr. Galiciji gdje se uz poljski koristio ukrajinski te nepriznati jidiš u smislu zemaljskog jezika, ili na području Erdelja gdje se u nekim krajevima uz mađarski koristio i rumunjski i njemački ili srpski. Osim toga, regrutni centri morali su odlučivati o zemaljskom jeziku u slučaju tada vernakularnih jezika kao što je ladino ili gradišćanskohrvatski. U slučaju ladina, govornici bi se najčešće svrstavali u talijanski govoreću populaciju. Iako se autorica samo nuzgred bavila teritorijalnim snagama, jasno je razlikovala austrijsko, mađarsko i hrvatsko domobranstvo kao dio posljednjeg. Točno je primijetila da je hrvatski bio zapovjedni jezik u hrvatskom domobranstvu.

U drugom poglavlju, „The Habsburg Army Language System and the Military Personal“ (84 – 162, Jezični sustav habsburške vojske i vojno osoblje), još jasnije ukazuje na kompleksnost problematike jezične politike. Naime, autorica je jasno pokazala da su njemački govornici unutar časničkog kadra bili nadzastupljeni, dok su npr. ukrajinski bili izrazito podzastupljeni. Časnički kadar nije služio prema teritorijalnom načelu regrutiranja, nego se slao diljem Monarhije ovisno o potrebama. Najčešće njemački časnici nisu znali druge jezike osim materinjeg te su vojne vlasti učenje dodatnih jezika tražile kod napredovanja. Autorica je pokazala da se provjera tog uvjeta nije dosljedno provodila. Nenjemački bi časnici tijekom školovanja naučili njemački jezik te su u tom smislu bili bolje pripremljeni za habsburški vojni sustav. Na časničkoj razini ne poznavanje nenjemačkih jezika nije bio velik problem jer je na toj razini vojnog upravljanja njemački jezik bio dominantan. Međutim, pravi problem nastao bi kod obuke ročnika koji nisu znali njemački. U tim slučajevima njemački govoreći časnici u velikoj su se mjeri oslanjali na dočasnički kadar koji je, u načelu, vladao jezikom ročnika. Ipak, nisu bili rijetki slučajevi da ni dočasnici nisu znali jezik regruta i tada bi nastajale brojne poteškoće u upravljanju vojskom. Osobiti problem predstavljala je medicinska i dušobrižnička služba. Medicinsko osoblje, da bi moglo adekvatno liječiti bolesne ili ranjene vojnike, trebalo je znati njihov jezik. To je nadasve bio ogroman problem kod liječnika jer je njihovo školovanje bilo ograničeno samo na nekoliko jezika u Monarhiji. Duhovnu potporu vojnicima u najvećoj mjeri davalo je svećenstvo raznih denominacija iako je brojnošću rimokatoličko svećenstvo nadmašivalo ostale vjerske zajednice. Dok

se konfesionalni princip relativno lako usklađivao, ponovno je jezični problem iskakao, osobito kod sakramenta sv. ispovijedi i duhovne potpore bolesnicima.

U trećem poglavlju, „The Habsburg Army Language System in the Public Sphere“ (163 – 219, Jezični sustav habsburške vojske i javna sfera), autorica razmatra odnos javnosti, u prvom redu političke, prema jezičnoj praksi vojske. Počesto se kod nenjemačkih naroda naglašava nadmoć njemačkog jezika u vojsci i zapostavljenost materinjeg jezika političara raznih razina. Političari su putem novinstva, ali i političkih akcija u pokrajinskim saborima i Carevinskom vijeću, isticali, autorica smatra i prenaglašavali, pojedine slučajeve kršenja jezične ravnopravnosti. S druge strane, unutar njemački govorećeg korpusa jedan njihov dio smatrao je jezičnu šarolikost smetnjom urednom funkcioniranju vojske i zbog toga su se zalagali za očuvanje dominantne pozicije njemačkog jezika. Jezična šarolikost proizvodila je posebnu jezičnu situaciju unutar vojarni. Na temelju brojnih memoara, biografija i autobiografija, autorica je utvrdila da se diljem Monarhije stvarao „vojnički njemački“ koji je često bio temeljen na pojednostavljenom njemačkom uz mnogobrojne primjese lokalnog jezika. Takav jezik imao je očiti odmak od standardnog jer su suvremenici prepoznavali časnike po takvoj uporabi njemačkog jezika čak i kad su se trudili govoriti „pravilno“.

U četvrtom poglavlju, „The Habsburg Army Language System during the Great War“ (220 – 266, Jezični sustav habsburške vojske tijekom Velikog rata), autorica pokušava odgovoriti je li jezična raznolikost uzrokovala slabiju vojnu izvedbu tijekom rata. Pored sjećanja pojedinaca koji su prenaglašavali taj problem, autorica je zaključila da taj razlog nije imao taku veliku ulogu u slabostima habsburške vojske. Rat je dodatno naglasio probleme jezične raznolikosti, što se osobito očitovalo kod masovne mobilizacije i transporta vojnika kada bi se znali događati primjeri neadekvatnog upravljanja ljudskim resursima. Također, povećan broj regruta nije pratio odgovarajući broj časnika i dočasnika što je dodatno kompliciralo stvari. Međutim, pokazalo se da je vojska pored svih tih problema u najvećoj mjeri bila lojalna caru i poprilično se srčano borila na raznim bojišnicama. Unutarnji problemi Monarhije, nemogućnost da se osigura dovoljna količina hrane i općenito logistički problemi s vremenom su uništavali borbeni moral trupa.

U radu postoje i neki nedostaci. Autorica u više navrata naglašava (npr. str. 83 i 86) da su problemi u klasifikaciji jezika u vojsci bili više problem neznanja, uhodane prakse i sl. Međutim, ni na jednom primjeru nije se pokazalo da su njemački govornici bili oštećeni u toj praksi, nego se to uvijek događalo drugim govornicima. Ovo samo za sebe nije dokaz da je to posljedica nekog njemačkog ekskluzivizma, ali govori o ozračju u vojsci. U tekstu nije jasno zašto autorica

gotovo dosljedno izbjegava korištenje termina „Ukrajina“ i „ukrajinski“, nego se služi terminima „Ruthen“ i „Ruthenian“ što bi, uvjetno rečeno, moglo odgovarati hrvatskim pojmovima „Rusin“ i „rusinski“. Činjenica jest da je proces ukrajinske nacionalne integracije kasnio za drugim narodima u Habsburškoj Monarhiji, ali ti su procesi ipak bili započeli u obrađivanom razdoblju. Osim toga, upravo je danas zapadna Ukrajina, a tadašnja Galicija, središte ukrajinske nacionalne integracije i nacionalne samosvijesti, što nije slučajno jer je to povezano s pripadanjem tog teritorija Monarhiji.

U habilitacijskoj radnji postoji hvalevrijedna jezična i nacionalna statistika regruta, časnika i dočasnika (118). Međutim, nije odgovarajuće objašnjena razlika između udjela časnika sa znanjem nekog jezika i nacionalnog sastava. Prema autoričinim istraživanjima, „Bosnian/Croatian/Serbian“, bosansko/hrvatski/srpski jezik, poznaje 15,2 % časnika, a udio Hrvata i Srba među časnicima bio je 7,1 %. Razlog takvoj ogromnoj razlici nije objašnjen. Autorica kod pričuvnih časnika koji su morali završiti srednjoškolsko obrazovanje nalazi (120) da dobar dio njih nije znao drugi jezik, što ona smatra posljedicom neadekvatnog srednjoškolskog obrazovanja i neučenja drugog zemaljskog jezika ako je takav postojao. Možda je takva praksa bila u gimnazijama na njemačkom nastavnom jeziku, ali takav slučaj nije bio u npr. Dalmaciji i Istri gdje su hrvatski učenici imali prilično znanje talijanskog jezika, dapače znali su i osnove njemačkog jezika.

Iako je Ministarstvo rata bilo svjesno jezične problematike (128 – 132), nije poduzimalo nikakve ozbiljnije napore u saniranju stanja. Autorica navodi razloge financijskog troška, pa se tako navodi odgovor Ministarstva da odbija tečajeve jezika jer bi takav trošak bio „samo za jedan armijski korpus 1200 kruna (132)“ što, ustvari, predstavlja minoran trošak. Možda je autorica mogla zaključiti da vodstvu Ministarstva i nije ozbiljno smetala takva situacija. U svakom slučaju nije postojala ozbiljna politička volja za rješavanje tog stanja. Potvrda tomu je mišljenje Conrada von Hötendorfa, načelnika Glavnog stožera, koji je smatrao da stožerni časnici trebaju imati neke druge kvalitete, a ne poznavanje zemaljskih jezika. Inače, časnici da bi uopće došli do pozicije stožernih časnika su, *nota bene*, trebali poznavati i drugi(e) jezik(e) osim njemačkog što je u formalnoj kontradikciji s Conradovim mišljenjem.

Kod autobiografskog materijala koji je autorica ekstenzivno koristila, ponekad je nedostajao kritički osvrt na njih i sukladno tomu znao se izvući krivi zaključak. Tako autorica (126) zaključuje da se ni oni časnici koji su imali jasno izraženi nacionalni osjećaj nisu pokazali nelojalnima nadnacionalnoj državi. Međutim, zaključak bi mogao biti i ponešto drugačiji. Očito je da su osobe koje su odabirale časnički poziv imale ideju vjernosti, ako nikom drugom, onda

barem caru. Teško je bilo očekivati da su u časnički kadar masovno ulazile osobe neprijateljski nastrojene prema Monarhiji i stoga tako korišteni autobiografski zapisi ne mogu biti temelj zaključivanju o lojalnosti časnika. Kod citiranja autobiografskih podataka i uporabe raznih jezičnih izričaja u vojnom govoru (183) autorica navodi da se dočasnike često nazivalo „Zupak, od južnoslavenske (!) riječi ‘župak’ što označava unutarnji dio stražnjice“. Ovdje nije problem što se nije koristio pravilni termin „šupak“, nego što nije objašnjeno njegovo izrazito pejorativno značenje za navedenu skupinu. Ili navodno sjećanje dočasnika Alfreda Trendela iz Beča (241) koji je bio ranjen na Balkanskom bojištu i bio je tijekom rujna 1914. liječen u zagrebačkoj bolnici. Autorica uzima, zdravo za gotovo, informaciju da su liječnici i sestre isključivo pričali hrvatski i da on zbog toga nije bio u mogućnosti komunicirati s njima. Ovaj je podatak nevjerovatan jer se Medicinski fakultet u Zagrebu otvorio tek 1917., a prije toga su se liječnici morali školovati izvan Hrvatske, i to najčešće na austrijskim sveučilištima. Osim toga, medicinsko osoblje, što uključuje i medicinske sestre, u načelu je dolazilo iz gradskih sredina, a u tom razdoblju u hrvatskim gradovima jako je raširen, ili čak dominira kao u Osijeku, dijalektalni njemački koji se u Zagrebu naziva agramerski. Dapače, najveći dio liječnika morao je naučiti barem osnove njemačkog tijekom školovanja i nije bilo moguće da su znali „samo hrvatski“. Čak i ideja da nisu htjeli govoriti njemački radi mogućeg nacionalizma nevjerovatna je na početku rata. Zbog svega toga možda je trebalo opreznije koristiti autobiografske podatke.

Pored ovih manjih nedostataka, svakom istraživaču kojeg interesira austrijska jezična politika i funkcioniranje zajedničke vojske preporučam da pročita ovu habilitacijsku radnju koja će mu dati osnovne informacije glede gore navedene problematike.

Ante Bralić

Amir OBHOĐAŠ, *Glava za zub: talijansko-četnička suradnja u NDH*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2023., 281 str.

U izdanju Hrvatskoga državnog arhiva 2023. godine izašla je knjiga Amira Obhodaša *Glava za zub: talijansko – četnička suradnja u NDH*. Autor ove knjige dugogodišnji je zaposlenik Hrvatskoga državnog arhiva. Prema objavljenim radovima, primarni predmet njegovih istraživanja teme su koje su usko vezane uz razdoblje Drugoga svjetskog rata, dok je izravan poticaj za pisanje ove knjige, kako sam autor navodi, bilo sudjelovanje na znanstvenome skupu *Rama u Drugom svjetskom ratu i poraću*. Knjiga se sastoji od 281 stranice podijeljene u sedam poglavlja, na kojima se nalazi 80-ak fotografija, 7 geografskih karata i 494 bilježaka. Cilj je knjige strukturirano prikazati na jednome mjestu složenost vojno-političkih odnosa koji su utjecali na talijansko-četničku suradnju na području NDH te iznijeti glavne reperkusije te suradnje.

U „Predgovoru“ (5 – 8) autor navodi motiv za naslov knjige i nabroja korištenu literaturu. „Uvod“ (9 – 15) je Obhodaš iskoristio za iznošenje kratke geneze događaja koji su prethodili i uvjetovali talijansko-četničku suradnju. Opisuje različite namjere saveznika unutar sila Osovine na području NDH te odnose između talijanskih snaga, ustaničkih grupacija i vlasti NDH.

Prvo poglavlje, „Planovi talijanske 2. vojske pred operaciju *Trio*“ (17 – 30), donosi opis početka političke suradnje između Talijana i Srba prvenstveno na području Dalmacije. U sporazum između članica sila Osovine, koji je nastao u Opatiji radi početka napadne operacije *Trio*, unesena je zabrana suradnje s ustanicima bez obzira na njihovu pripadnost partizanskomu ili četničkomu pokretu. Talijanski predstavnici pokušavali su izmijeniti taj dio sporazuma jer su planirali suradnju s četnicima. U operaciji *Trio* vojne snage NDH su uz pomoć njemačkih saveznika zauzele određena područja u istočnoj Bosni, a talijanske su vojne vlasti nakon toga željele povući svoje snage do planinskoga lanca Dinare i reducirati njihov broj, koji bi nadomjestili suradnjom s četnicima.

Nakon toga, u poglavlju „Sporazumi vlade NDH s četničkim odredima u svibnju i lipnju 1942.“ (31 – 45), prvo se opisuju sporazumi privremenoga karaktera nastali na području Bosne pod njemačkom kontrolom koji su potpisani nakon konačnoga raslojavanja ustanika na četnike i partizane. Potpisivanjem sporazuma sa zapovjedništvom 2. talijanske vojske, vlasti NDH odobrile su djelovanje četničkih jedinica na teritoriju pod talijanskom kontrolom, dok su s tim sporazumom četničke jedinice, pod zajedničkim nazivom *Dinarska četnička divizija*, neizravno priznale NDH.

Sljedeće poglavlje nosi naziv „Hrvatsko-talijanski pregovori u vezi s državnom upravom na području *Druge zone*“ (46 – 76). Talijansko zaposjedanje značajnoga dijela teritorija predstavljalo je težak udarac za vlasti NDH na gospodarskome i političkome planu. Nakon brojnih pregovora o različitim aspektima uređenja područja *Druge zone*, u svibnju 1942. postignut je dogovor o razmještanju jednoga odjela Ustaške vojnice na tome području. Na ovo je utjecala i pojačana partizanska aktivnost u istočnoj Hercegovini prema ušću Neretve, koja je ometala izvoz boksita preko luke Ploče. Shodno tomu, u Metković su pristigle ustaške postrojbe, ali su Talijani krajem svibnja uspjeli ishoditi njihovo povlačenje. U istočnoj je Hercegovini došlo do intenziviranja talijansko-četničke suradnje uslijed djelovanja partizanskih snaga i smanjivanja talijanske vojne prisutnosti, koje je rezultiralo omasovljenjem četničkih formacija.

Zatim, što je vidljivo iz naziva poglavlja „Zagrebački sporazum od 19. lipnja 1942.“ (77 – 87) Obhodaš opisuje formalizirani dogovor prema kojemu se talijanska vojska trebala povući iz Treće zone izuzev Karlovca i dijela *Druge zone* prema obalnom pojasu iza Dinarida, a vlasti NDH imale su pravo rasporediti svoje snage na tome području. Talijani su sporazumom uspjeli legalizirati status četnika pod nazivom *Dobrovoljačka protukomunistička milicija (MVAC)*, a unatoč tomu četnici u istočnoj Hercegovini odbijali su priznati vlast NDH. Na području koje je anektirala Kraljevina Italija ustrojeno je šest satnija antikomunističke milicije od čega su četiri satnije bile ustrojene od katoličkoga življa.

„Stanje na bojištima nakon potpisivanja Zagrebačkog sporazuma“ (88 – 124) naslov je sljedećega poglavlja. Povlačenje talijanske vojske prije dolaska postrojbi NDH iskoristile su partizanske snage koje su pojačale svoju prisutnost prvenstveno na području zapadne Bosne. Postrojbe NDH i partizani vodili su borbe visokoga intenziteta za Prozor, Bugojno i Kupres. Četnici su iskoristili angažiranost postrojbi NDH u borbama s partizanima te su uz prešutno talijansko dopuštenje zauzeli Foču, pri čemu su počinili zločine, dok su se talijanske vlasti suprotstavile njihovu planu o zauzimanju srednje Bosne zbog straha od sukoba četnika s Nijemcima i postrojbama NDH. Prilikom talijanske vojne operacije *Albia*, koja je pokrenuta s ciljem uništavanja partizanskih snaga na području Biokova, četnici iz istočne Hercegovine počinili su brojne zločine nad civilima hrvatske nacionalnosti na širem vrgoračkom području.

Naslov šestoga poglavlja je „Operacija *Dinara*“ (125 – 193). U pripremi same operacije Talijani su vodili pregovore s vlastima NDH i četnicima o njihovu sudjelovanju jer su se predstavnici obiju strana protivili sudjelovanju druge strane u ovoj operaciji. Talijani su nakon toga predložili operacije oko Livna (*Beta*) i Prozora (*Alfa*), u kojima bi sudjelovale četničke jedinice koje su nastavili

potpomagati. Usporedno s tim, izvršena je operacija na području središnje Dalmacije s ciljem eliminacije partizanskih snaga oko Mosora. Unatoč protivljenju vlasti NDH o angažiranju četničkih jedinica na području nastanjenom hrvatskim pučanstvom, one su u ovoj operaciji sudjelovale i počinile zločine nad civilima u naseljima Gata i Dugopolje. Uslijed partizanskoga povlačenja i *Zagrebačkoga sporazuma* četnici su ojačali svoje jedinice u istočnoj Hercegovini što je rezultiralo represijom nad lokalnim stanovništvom i pristajanjem jednoga manjeg dijela muslimanskoga življa uz njih. Tijekom prikupljanja snaga za operaciju *Alfa*, četnici iz istočne Hercegovine prevoženi su prema Mostaru i Drežnici hrvatskim državnim željeznicama, a pri tome su se bezobzirno odnosili prema lokalnom stanovništvu i institucijama NDH. Bez većega partizanskoga otpora, Talijani i četnici ušli su u Prozor uz velike četničke zločine nad civilima. Nakon brojnih prosvjeda vlasti NDH, većina četničkih jedinica isključena je iz operacije *Beta* što je spriječilo spajanje njihovih jedinica iz istočne Hercegovine s *Dinarskom divizijom*. U ovoj operaciji sudjelovale su i ustaške postrojbe te su partizanske snage ubrzo odbačene s livanjskoga područja. Istodobno su Nijemci pokrenuli napadnu operaciju prema Jajcu, a nakon njezina završetka većina partizanskih snaga istisnuta je s područja srednje Bosne i zapadne Hercegovine.

„Prema kraju talijansko-četničke suradnje“ (194 – 233) naslov je posljednjega poglavlja. Povlačenjem na zapad i zauzimanjem nekoliko gradova partizani su doveli u opasnost proizvodnju boksita za njemačke potrebe. Kako bi efikasnije suzbili njihovo djelovanje, Nijemci su Talijanima predložili osnivanje zajedničkoga zapovjedništva u kojem bi vodeću ulogu imao njemački zapovjednik. Ovo je formulirano u *Smjernici br. 47* u kojoj je bila naglašena namjera razoružanja četničkih jedinica, a kojoj su se Talijani protivili. U operaciji *Weiss* Talijani su angažirali četničke jedinice, što nije ostalo neprimijećeno s njemačke strane. Na smjenu zapovjednika talijanske vojske u NDH generala Roatte utjecao je i pritisak njemačke strane zbog njegovoga zagovaranja suradnje s četnicima. Tijekom operacije *Schwarz* Nijemci su razoružali oko 3700 pripadnika četničkih jedinica. Kako nije došlo do savezničkoga iskrcavanja na Balkan, Nijemci su intenzivirali suradnju s četnicima, ali u značajno manjoj mjeri nego što je bila talijansko-četnička suradnja.

U „Zaključku“ (234 – 242) Amir Obhodaš sumira kako je i zašto došlo do talijansko-četničke suradnje i njezine posljedice. Zajednička im je namjera bila destabilizirati vlast NDH, ali iz različitih pobuda. Izraženo je mišljenje kako je njihova suradnja izazvala suprotne učinke jer se dio stanovništva približio partizanskomu pokretu dok su se vlasti NDH okrenule prema Njemačkoj. Nakon toga slijedi „Kronološki pregled najvažnijih događaja“ (243 – 254), „Izvori i

literatura“ (255 – 259), „Popis kratice“ (260), „Summary“ (261), „Kazalo osobnih imena“ (263 – 269), „Kazalo geografskih pojmova“ (271 – 281) i „Sadržaj“.

Autor je prilikom pisanja ovoga djela koristio građu iz nekoliko arhiva (većinom iz Hrvatskoga državnog arhiva), brojnu historiografsku literaturu i nekoliko tiskovina, dok je fotografije preuzeo iz Hrvatskoga povijesnog muzeja. Tekst je pisan jasnim stilom, logično je raščlanjen na brojna poglavlja i potpoglavlja, informativan je i smatram kako je ispunio navedeni cilj. Obhodaševo djelo prvenstveno može biti korisno istraživačima talijanskoga imperijalizma na istočno-jadranske prostore, četničkoga pokreta i Drugoga svjetskog rata.

Tin Erceg

Ivo OŠTARIĆ, *Povljana kroz vjekove*, Povljana, Općina Povljana, 2023., 328 str.

U izdanju Općine Povljana na otoku Pagu 2023. godine tiskana je publikacija *Povljana kroz vjekove* autora Ive Oštarića. Urednik je sam Ivo Oštarić, autor fotografija i crteža također je Ivo Oštarić, a recenzenti su bili dr. sc. Grozdana Franov-Živković i dr. sc. Smiljan Gluščević. Grafičku pripremu, dizajn i tisak u nakladi od 500 primjeraka odradila je tvrtka Denona d.o.o. iz Zagreba.

Otokom Pagom, pa tako i Povoljanom, bavili su se u prošlosti mnogi, neki i od velikih imena naše arheologije, povijesti, filologije, geografije... Ne može se ne spomenuti paškog povjesničara Ruića ili prije njega opata A. Fortisa. Kada se o otoku radi, neizostavno je ime akademika M. Suića, koji je nekima možda poznat samo po imenu, ali svakako je poznata njegova knjiga *Otok Pag* iz 50-ih godina 20. st. Otokom su se bavili i drugi, pa i jedan od naših najvećih prapovjesničara prof. Š. Batović, pa akademik I. Petricioli i prof. J. Belošević. Bilo je tu posebice posljednjih dvadesetak godina arheoloških istraživanja, a u Povoljani, usprkos potencijalima, malo. Otokom Pagom, pa onda i Povoljanom, bavili su se i brojni jezikoslovci.

Knjiga Ive Oštarića koja je pred nama u vrlo kvalitetnom tisku i lijepom dizajnu jedna je u nizu knjiga ovog otočnog autora koji se desetljećima bavi otokom Pagom u cjelini, pa tako i Povoljanom, odnosno Vlašićima i Smokvicom koji su dio k.o. Povoljana. Razlika između Oštarića i ostalih istraživača jest što je on, kada je o arheološkom dijelu knjige riječ, višekratno propješačio prostor o kojemu piše, zabilježio podatke lokalnih kazivača, sakupio, makar se ponajviše radi o ulomcima, gomilu artefakata – dakle ostataka ljudske djelatnosti – ponajviše keramike, koja nam zorno govori o vremenu u kojemu su pojedini lokaliteti ili objekti nastali. Povoljana je bila tema i A. Tičića, poznatog pjesnika, u monografiji iz 2009. g. i dopunjenom izdanju iz 2021. g. Ona je ipak koncipirana na drugi način, a Oštarić je obradi teme gotovo u potpunosti pristupio s arheološko-povijesnog gledišta.

Za nastanak pojedinih lokaliteta, kao i inače, u životu čovjeka jedan od osnovnih preduvjeta je voda, a Povoljana uz Malo i Veliko blato, Vlašići uz Ričinu te uz brojne druge izvore ima te preduvjete. Od lokaliteta u samoj Povoljani svakako je važno spomenuti sada već davno istraživanje ranohrvatskog groblja – nekropole, a potom i kratko recentno istraživanje na poziciji Rastovac. Za žaliti je, makar od žaljenja nema ništa, da se ta pozicija za nedavnih radova, usprkos jasnim uvjetima konzervatora, nije u cijelosti istražila jer je i to jedan značajan dio povoljanske povijesti. Slične gradnje nepovratno, u vrlo kratko vrijeme,

uništavaju takve lokalitete zanemarujući da su za njihov nastanak ponekad trebala desetljeća ili stotine godina gradnje.

Knjiga je podijeljena na niz manjih i nekoliko većih poglavlja, ukupno jedanaest: „Riječ autora“ (7), „Uvod“ (9 – 11), „Zemljopisni položaj k.o. Poveljana“ (12 – 13), „Vode na području k.o. Poveljana kao vrelo života“ (14), „Poveljana prapovijest“ (15 – 72), „Doba antike“ (73 – 106), „Srednji vijek“ (107 – 162), „Školstvo“ (163 – 196), „Mjestopisi i toponimi“ (197 – 221), „Zaključna razmatranja“ (322 – 326) i „Literatura“ (327 – 328). U knjizi na 327 stranica Oštarić uz tekst prilaže i 270 fotografija, nekoliko karata, tablica i faksimila. Najveći se dio odnosi na arheološki kontekst sva tri naselja koja spadaju pod katastarsku općinu Poveljana uz koju su još i Vlašići i Smokvica. Sve troje u određenom su vremenskom razdoblju imali vrlo značajnu ulogu u povijesti ovog kraja, a onda i čitavog otoka Paga.

Govoreći o sva tri povijesna razdoblja, Oštarić za svaki lokalitet osim tekstualnog dijela donosi fotografiju pozicije o kojoj govori, ali i najrelevantnije ostatke koje je na njoj evidentirao, a koji specijalistima mogu biti od pomoći kod točnijeg definiranja nastanka ili trajanja pojedinog lokaliteta. Tako je u poglavlju o prapovijesti nabrojeno ukupno 36 lokaliteta ilustriranih sa 75 fotografija. Dobar dio ovog dijela govori o Smokvici kod koje se nalazi jedna od najvećih i najznačajnijih gradina – prapovijesnih naselja – na otoku, s mnoštvom pojedinačnih nalaza, a koja bi, da se malo na njoj radi, kao i ostali spomenuti lokaliteti, mogla postati dio dodatne turističke ponude.

U antičkom je razdoblju Oštarić uspio zabilježiti jedanaest lokaliteta uz koje donosi 44 fotografije. Među njima Oštarić navodi niz lokaliteta poput onog na Gustim lazima (zidovi s malterom), ostataka na poziciji Klačine ili zid, kako Oštarić misli, *ville rustice* – dakle rimskog gospodarskog imanja na Rajkovcu. Izniman potencijal u samoj Poveljani, pa i u širim okvirima, svakako ima *villa* na Obatnici (Abatnici) čijih ostataka ima i u moru pa se vjerojatno radi o *villi maritimi*. Sve to donosi i naš autor. Srednjem je vijeku pripisao samo tri lokaliteta koja je opremio sa 17 ilustracija, fotografija, crteža i faksimila. Lijepo je znati, a i na to nas podsjeća Oštarić u ovoj knjizi, da se 90-ih godina 20. st. istražila crkva sv. Nikole u Poveljani. Isti je slučaj i s crkvom sv. Jerolima u Vlašićima koja je „sjela“ na starokršćansku crkvu iz 5. ili 6. st., a čije bi potpuno istraživanje i konzervacija (nešto se radilo prije 7 – 8 godina) svakako puno značilo ne samo za ranokršćansku prošlost ovog dijela otoka nego i mnogo šire.

Međutim, u ovom poglavlju Oštarić nam donosi i odredbe iz Statuta Grada Paga iz 1433. g., i to one koje su onda, a i danas, bile od iznimnog značaja za život na ovim prostorima. To se ponajviše odnosi na stoku, šumu, pašnjake,

sol, dakle sve ono neophodno za preživljavanje i zaštitu prirodnih vrijednosti. Kako je razdoblje srednjeg, a i novog vijeka ipak nešto različitiije od onih ranijih s obzirom na to da postoji i niz pisanih spomenika (tako je navedeno kako se Vlašići prvi put spominju u darovnici kralja Petra Krešimira IV. iz 1071. godine), donose se i dijelovi brojnih dokumenata koji se odnose na spomenike i dokumente pisane glagoljicom (o tome je na predstavljanju opširno kazivala dr. sc. Grozdana Franov-Živković), pa tako i o bratovštinama, različitim drugim spisima, oltarima, jeziku ili kretanju broja stanovništva. Nije zanemareno ni školstvo, kako je to kod nas već desetljećima (a od školstva sve kreće), pa donosi podatke iz Kronike (*Kronake*, kako je originalan naziv), a ponekad komentira i pojedine navode tadašnjeg ravnatelja škole koji Kroniku piše, poput podatka da se stara Povelja zvala PESANA za što ne nalazi uporišta u poznatim izvorima.

Čini se, osobito u današnjem užurbanom vremenu gdje sve ima, ili se na to tako gleda, neku materijalnu vrijednost, da posebnu težinu imaju toponimi – nazivi mjesta, lokaliteta koje autor naziva mjestopisi, u kojima donosi velik broj imena uz objašnjenje o čemu je riječ i – posebice – donosi i sve naglaske za svaki od tih naziva. Globalizacijom, koje smo i sami svjedoci, gube se i stara imena pa će za par desetljeća, možda i ranije, bez sumnje nestati i jedan dio ovih naziva, bit će zaboravljeni, a budući stanovnici Povelje, Vlašića ili Smokvice neće znati ni o čemu se radi, a kamoli kako se to izgovara. Zbog toga je poglavlje „Mjestopisi ili toponimi“ od iznimnog značenja.

Knjiga je vrlo čitljiva svakomu koga zanima lokalna prošlost, a opremljena je (kako je već kazano) velikim brojem vrlo relevantnih fotografija koje vrlo zorno pokazuju ono o čemu Oštarić piše. O svim lokalitetima autor donosi samo osnovne podatke, dovoljne da se čitatelj upozna s problematikom. Podrobniji podatci mogu se naći u literaturi spomenutoj u bilješkama ispod teksta ili u popisu na kraju knjige. Svakako na kraju valja kazati kako je nakon *Arheološke karte otoka Paga* iz 2013. g. te *Stana otoka Paga od prapovijesti do danas* iz 2017. g., ovo još jedna knjiga vrijednog istraživača paške odnosno poveljske prošlosti, Ive Oštarića, koju vrijedi pročitati i iz koje valja učiti.

Smiljan Gluščević

Teodora VIGATO, Ivica VIGATO, *Silbenske kulturološke teme I*, Ogranak Matice hrvatske u Zadru, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2023., 212 str.

Knjiga *Silbenske kulturološke teme I* jest, kako su zamislili autori, prva u nizu sličnih izdanja vezanih uz prošlost i kulturno nasljeđe otoka Silbe. Knjiga se sastoji od dva dijela. U prvom su dijelu knjige članci o običajima i dramskom amaterizmu na otoku u prošlosti, dok se drugi dio odnosi na jezična istraživanja uglavnom starog silbenskog govora.

Prvo poglavlje, pod nazivom „Dramski amaterizam na Silbi između dva rata“ (21 – 31), opisuje svakodnevnicu tog razdoblja u kojem se razvijao aktivan kulturni život. Inače se dramski amaterizam na Silbi razvio još u doba kad je silbenko pomorstvo naglo propalo dolaskom parnog stroja koji je zamijenio jedrenjake. Razvijao se pod okriljem crkvenih institucija, a između dva rata u Silbi su djelovale Marijina kongregacija i Društvo mladih križara i mladih križarica. Na osnovu zapisa iz kronika ovih društva može se pratiti djelovanje dramskog amaterizma.

Drugo poglavlje, pod nazivom „Silbenki brindiži“ (33 – 41), opisuje oblik usmenoretoričkog žanra kojim se na poseban način spajaju građanski ili urbani maniri s folklornim ili usmenoretoričkim izrazom. Ovaj se fenomen objašnjava činjenicom da su na Silbi zajedno živjeli težaci i kapetani pa se time ukidala oštra granica između seoske i gradske kulture. Brindiž (doslovno bi se mogao prevoditi kao neka vrsta zdravice iako se nigdje ne spominje da se nazdravlja s čašom u ruci) može biti mali usmeni žanr pored poslovice, izreka, vica, zagonetke, brzalice i molitve. Na temelju osobne priče o jednom vjenčanju na Silbi 1930. te usporedbom s istraživanjima o običajima vjenčanja u drugim, pretežito otočkim mjestima, o kojima su pisali razni znanstvenici, detaljno je opisan čin sklapanja braka na Silbi u prošlosti u poglavlju „Jedno vjenčanje na Silbi 1930.“ (47 – 58).

U sljedećem poglavlju „Jaslice u jednoj privatnoj kući na otoku Silbi“ (61 – 71) predstavljene su jaslice u kući Ivana Lovrina koje se razlikuju od svih drugih jaslica u silbenkim kućama i silbenkoj crkvi te više podsjećaju na poljsku szopku i ukrajinski vertep pa autorica polazi od pretpostavke da su ih silbenki pomorci donijeli na Silbu iz Ukrajine. Međutim, jaslice u silbenkoj privatnoj kući ostale su izolirane, bez tendencije da se dalje razvijaju. One se nisu transformirale u minijaturno lutkarsko kazalište, u njih se nisu ugrađivale scene iz svakodnevnog života, a na Silbi nije postojao ni običaj ophodnje djece za vrijeme Božića.

Na temelju raznih tekstova iz 17. i 18. stoljeća (matičnih knjiga, knjiga bratovština, teološkog priručnika i homilije) istražene su leksičke osobitosti starog silbenskog govora (poglavlje „Leksik silbenkih spomenika 17. i 18. stoljeća“, 77 – 85).

Nakon leksičkih osobitosti, u poglavlju „Promjene u silbenskom leksiku u zadnjih 60 godina“ (87 – 95) istražene su promjene u silbenskom leksiku u minulih 60 godina. Jezik, kao važan aspekt kulture, izražava i društvene promjene. Rezultati istraživanja pokazuju da je silbenski govor nakon 60 godina živ, ali dosta drugačiji. Stanovnici znaju da je važno sačuvati svoj specifičan govor kao dio kulture i identiteta.

U poglavlju „Jezične značajke dijaloga u pripovijesti Toreta“ (97 – 101) jezično je analizirana pripovijest temeljena na popularnoj silbenskoj predaji s povijesnim elementima. Ovdje je također uočena želja da se *domaća rič* sačuva pisanjem pripovijesti na zavičajnom govoru. Autori ukazuju na važnost jezičnih posebitosti te njihovo očuvanje kao dijela kulturne baštine otoka Silbe.

Vjersko-političke novine *Katolička Dalmacija* počele su izlaziti 1870. godine, koje je za vrijeme uredništva Ivo Prodan usmjeravao u vjersko-pravaškom i nacionalnom duhu. Želeći uspostaviti vezu s hrvatskim čitateljstvom, utemeljena je rubrika *Podlistak* u kojem su se u formi dijaloga aktualizirala tadašnja politička zbivanja. Autor je u poglavlju „Jezične značajke pučkih razgovora sa Silbe tiskanih u podlisku Katoličke Dalmacije u razdoblju od 1883. do 1891. godine“ (103 – 113) istražio jezične značajke pučkih govora Silbe na temelju dijaloga koji su tiskani u ovom *Podlisku* u razdoblju od 1883. do 1891. godine. Analizirane su fonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke posebnosti.

Istraživanje u kratkom poglavlju „Društveno-povijesna uvjetovanost nekoliko frazema s otoka Silbe“ (115 – 119) polazi od pretpostavke da društveno-povijesne prilike oblikuju neki mjesni govor čime se on počinje razlikovati od susjednih mjesnih govora. Tako svaki proučavatelj govora mora postati ujedno i povjesničar i arheolog, ali i dobar poznavatelj naravi ljudi da bi mogao doći do zaključaka o nastanku nekih lokalnih frazema.

Na kraju knjige autori u poglavlju „Dijakronijski rječnik silbenskoga mjesnoga govora“ (121 – 191) donose građu za dijakronijski rječnik silbenskog mjesnog govora. U tablici je naveden popis izvora pisanih glagoljicom i latinicom, a koji su poslužili kao korpus za izradu ovog rječnika. Cilj nije bio napraviti rječnik silbenskog govora, već samo sakupiti sva leksikografska proučavanja jednog od autora na jednom mjestu, koja bi pomogla budućim istraživačima ili potencijalnom piscu rječnika silbenskog mjesnog govora. Knjiga obiluje nizom starih fotografija i dokumenata na temelju kojih su provedene analize. Ovaj niz znanstvenih rasprava o većinom nematerijalnoj kulturnoj baštini otoka Silbe dobar je početak za daljnja istraživanja povijesti otoka Silbe. Ovim se može potaknuti i istraživače drugih otočkih sredina na slične pothvate usmjerene na očuvanje bogate kulturne i povijesne baštine.

Grozdana Franov-Živković